

ОСОБЛИВОСТІ ДЕОНТОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

У статті висвітлено погляди науковців на сутність поняття “юридична деонтологія”, розкрито особливості деонтологічного підходу до професійної підготовки майбутніх юристів.

Ключові слова: деонтологія, юридична деонтологія, професійна культура.

Сучасний етап розвитку української держави характеризується значними змінами в різних сферах суспільного життя. ХХІ ст., в яке вступило людство, висуває нові вимоги до науки й освіти, зокрема юридичної, відкриває нові перспективи для досліджень у різних напрямках. У цьому зрізі актуальними є нові погляди на навчання у вищій школі й питання, які в його процесі виникають. Молоде покоління під час навчання у виші має отримати передусім ті знання, які є пріоритетними в їх професійній підготовці, зорієнтованими на більш глибоке пізнання духовної основи життя.

З огляду на це особливої актуальності набув деонтологічний підхід у процесі професійної підготовки майбутніх юристів, оскільки саме на них покладено особливу місію регулювання правових відносин між членами суспільства. І це завдання має бути виконано на високому професійному рівні, що вбачається неможливим без засвоєння ними етичних норм, сформованості високих моральних якостей у представників цієї професії.

Питання співвідношення права і моралі, етики юристів останніми десятиліттями перебували в полі зору таких учених, як: Ю.О. Агешин, О.М. Бандурка, В.В. Бородін, І.В. Бризгалов, М.П. Васильєва, С.Д. Гусарєв, О.М. Карпов, О.С. Кобліков, М.В. Коваль, О.О. Лукашова, О.Ф. Скакун, С.С. Сливка, Л.К. Суворов, В.І. Темченко, О.Д. Тихомиров та ін. Їх дослідження є свідченням того, що юридична деонтологія виникла не на порожньому місці й розвивається цілком природно та закономірно.

Метою статті є висвітлення особливостей деонтологічного підходу до професійної підготовки майбутніх юристів.

Як відомо, “деонтологія” як науковий термін у системі етичних знань вперше був вжитий англійським філософом і правознавцем І. Бентамом на поч. ХІХ ст., який застосував його для позначення вчення про мораль у цілому. Надалі деонтологія формувалась як специфічна система знань про належне, виходячи з вимог суспільної моралі. Проблематика належного, повинного (те, що має бути здійснено або зроблено) знаходить різні форми свого прояву, формує основу предмета цієї науки та вивчається відповідно до окремої особи, групи осіб, суспільства на рівні конкретних норм, принципів поведінки, моральних або суспільних ідеалів.

Оскільки кожна професія створює свою деонтологію, можна говорити про існування системи знань про належну поведінку працівника певної професії, тобто про професійну деонтологію (медична деонтологія, педаго-

гічна деонтологія тощо). У 70-ті рр. ХХ ст. на деонтологію як систему юридичних деонтологічних знань звернули увагу і юристи. У цей час було видано відомий широкому колу спеціалістів підручник С.С. Алексєєва, який став першим кроком на шляху до створення нової юридичної науки – юридичної деонтології, хоча в той час сам термін “юридична деонтологія” ще не використовували. Автор підручника дослідив і виклав важливі аспекти проблеми, які допомагають осмислити юридичну науку та юридичну практику, наблизитися до розуміння професійної юридичної діяльності, довів необхідність етики юриста [1].

Засновником науки “юридична деонтологія” вважають професора В.М. Горшенєва, що зробив спробу узагальнити всю інформацію про кваліфікаційну характеристику юриста, розглянути професію юриста в кількох аспектах: а) юрист як особа; б) юрист як політичний діяч; в) юрист як спеціаліст; г) юрист як носій високих моральних якостей; д) естетична культура юриста. Теоретичні положення та висновки В.М. Горшенєва заклали підвалини подальшого розвитку системи філософсько-етичних знань у професійній діяльності юристів [3, с. 7].

У рамках тенденції деонтологізації методології досліджень феномену юридичної діяльності С.С. Сливка розкриває власне бачення юридичної деонтології та приділяє увагу розумінню внутрішнього імперативу службового обов’язку, показує на практичних прикладах дію внутрішнього імперативу працівника правоохоронних органів [8].

У наукових спостереженнях О.Ф. Скакун [7] детально характеризуються рівні та розкриваються складові культури юриста (психологічна, правова, педагогічна, політична, етична тощо). Безсумнівним вважається той факт, що якісно виконувати свій професійний обов’язок здатна людина не тільки професійно освічена, а й висококультурна, особливо, якщо об’єктом її діяльності виступають люди. У його праці охарактеризовано комплекс професіограм основних юридичних професій (судді, прокурора, помічника прокурора, адвоката, нотаріуса, юрисконсульта, оперуповноваженого карного розшуку та ін.), що свідчить про діалектику взаємозв’язку професійних завдань та відповідних вимог до особистості юриста. Як головна простежується думка, що і юристу-початківцю, і юристу з досвідом необхідно дбати про свій професійний рівень, про імідж професії, а отже, працювати над собою упродовж усього життя.

Юридична деонтологія, полем діяльності якої є юриспруденція, з філософської точки зору, претендує на своєрідне монопольне філософсько-правове знання про людину. Значення цієї науки можна ще визначити так: це природний правовий компас, енциклопедія для юриста, це шлях до високої професійної майстерності та гарантія захисту його волі у природно-правовому просторі. Є всі підстави вести мову про орієнтаційну роль юридичної деонтології, яка покликана формувати саме професійний світогляд, знайомити із сучасними підходами до юридичної діяльності, сприяти вирішенню загальних юридичних ситуацій, які можуть виникати на практиці. Юридична деонтологія, як сфера, що охоплює всі форми моральних вимог,

дає змогу внутрішньо збагнути суть професії, впливає на розвиток здібностей майбутнього правника і логіку професійних дій, етику мислення, етику свідомості, почуттів, співвідношення раціонального та ірраціонального тощо. Ці та інші здобутки, як правило, є результатом глибокого процесу виховання і самовиховання, переборення самого себе. Все це необхідно для того, щоб забезпечувати найефективніше управління правовими процесами [6, с. 4].

Проблеми деонтології пов'язані з онтологією особи та життєдіяльністю суспільства. Закономірний розвиток усіх сфер суспільного життя, зокрема освітньої, зазнає суттєвого впливу філософських ідей, культурологічних традицій, оскільки сама життєдіяльність суспільства творить культуру, зокрема і культуру фахового мовлення. Взаємозумовленість культури й освіти очевидна. Важливим напрямом у розвитку України як правової держави є підготовка юристів з високою загальною та професійною культурою, здатних до філософського осмислення цілісності людського буття та його культури. Отже, ідеться про сучасну філософію освіти й соціалізацію юриста як суб'єкта культури.

Якісні зміни юридичної освіти в Україні передбачають, насамперед, духовно-моральну кореляцію, процеси трансформації живого й природного права у позитивне право, розвиток модерного європейського права, подолання деяких негативних тенденцій юридичного позитивізму. Орієнтація на нові реалії загальносвітового розвитку дає змогу зорієнтувати підготовку українських юристів на стандарти міжнародної освіти.

Як і кожна наука, юридична деонтологія складається з певних компонентів: а) знання про духовно-національне почуття, яке визначається такими видами культур, як: духовна, національна, фольклорна, релігійна, політична, філософська, наукова, державна, конституційна; б) знання про морально-правове почуття, яке формується культурами: моральною, звичаєвою, корпоративною і правовою; в) знання про психологічно-естетичне почуття, яке зумовлюється культурами: психологічною, інтелектуальною, культурою підсвідомості, емоційною, педагогічною, естетичною; г) знання про професійне почуття, що набувається під впливом культур: інформаційної, економічної, акторської, управлінської, менеджментської, зовнішньої, фізичної, бойової, технічної, математичної мовленнєвої [8, с. 56]. Внутрішні аспекти цих та інших видів культур (субкультур) є компонентами юридичної деонтології. Кількість видів культур є значною, проте в одних випадках субкультури виступають як основні, в інших – вони лише дотичні до юридичної деонтології, що залежить від спеціалізації та напрямку юридичної діяльності.

Юридична деонтологія тісно пов'язана з фаховою підготовкою майбутніх юристів, яка передбачає й формування професійної культури та правничої етики, а в їх межах і культури фахового мовлення.

Професійна культура, як відомо, невіддільна від культури особи, яку характеризує, насамперед праця, діяльність, виконання службових обов'язків. Тільки працею, її якістю людина перетворює світ і матеріалізує

свої сили та здібності. Крім цього, культура особи – це філософська категорія, що відображає рівень соціалізації людини, її придатність до того чи іншого виду професійної діяльності.

Стосовно юридичної праці зазначимо, що вона ґрунтується на теоретичних юридичних знаннях, практичних навичках, духовно-моральних засадах, котрі становлять основу професійної діяльності.

Професійну діяльність юриста характеризують такі категорії: професійна орієнтація, професійне самоутвердження, професійна майстерність, талант, соціальні почуття, професіоналізм, продуктивна діяльність, професійне мовлення тощо. Так, професійне самоутвердження юриста невіддільне від культурного й морального стану суспільства. Професійна майстерність юриста визначається передусім високим рівнем теоретичної підготовленості, продуктивною діяльністю, талантом, високими моральними якостями, розвинутими соціальними почуттями. Під талантом розуміють високий рівень здібностей юриста, схильність до юридичної діяльності, вміння відчувати нове, що виявляється у результатах службової діяльності. Зрозуміло, що талановитим юристом може бути не кожен, проте творчі інтелектуальні здібності повинні розвивати всі. Соціальні почуття юриста (стійкість, врівноваженість, стриманість у виявленні емоцій) знаходять вияв у професійних емоційних переживаннях, що мають чітко виражений правовий і моральний характер.

Одним із критеріїв професіоналізму юриста є вироблення власного почерку юридичної діяльності, постійна потреба продуктивно працювати, виховання необхідних навичок і звичок. Виходячи із цього, під професіоналізмом юриста розуміємо ступінь знання права, юридичної практики, навички застосування правових норм, мистецтво спілкування, що знаходять вияв у повсякденній діяльності [8].

Продуктивність праці у професійній діяльності юриста виявляється у прагненні встановити істину і прийняти правильне рішення, застосовуючи нові, прогресивні засоби, уникаючи приниження честі та гідності людини. Продуктивна діяльність, яку можна назвати ще творчою діяльністю, пов'язана з виробленням нової мети і відповідних їй прийомів. Така діяльність має ґрунтуватися на глибоких та міцних теоретичних спеціальних правових знаннях, на практичних навичках, які становлять основу професійної юридичної діяльності [4, с. 7].

Предметом професійної моралі правника є загальнолюдська мораль, на якій позначається характер юридичної діяльності. Професійна мораль юриста видозмінюється у зв'язку з наповненням соціальної культури новим змістом, утвердженням загальнолюдських цінностей, прийняттям нового законодавства. Формування професійної моралі здійснюється відповідно до рівнів різних видів культури, якими володіє юрист.

Як зазначає С.С. Сливка, професійна культура юриста формується поетапно:

– етап усвідомлення юристом свого призначення, коли відбувається певна адаптація, ознайомлення зі службовими та функціональними

обов'язками та специфікою роботи юридичної установи. Це фактично перші службові дії під контролем наставника;

– етап формування юриста як професіонала характеризується повною самостійністю у службовій діяльності, набуттям окремих навичок, виробленням власного стилю і культури праці, в її межах культури фахового мовлення тощо;

– етап досягнення вершин майстерності, становлення юриста як професіонала настає після багатьох років (для кожного індивідуально) праці або взагалі не настає [8, с. 60].

Зазначені етапи формування професійної культури впливають на професійну мораль юриста, основу якої становлять регулювання службових відносин, допомога в здійсненні правильного вибору під час виконання службових обов'язків, оптимальній реалізації прийнятого рішення у практичній правовій діяльності. Отже, професійна мораль – це “система моральних та морально-правових норм, які регулюють дії та поведінку особи у професійній діяльності” [8, с. 62].

Роль моральних почуттів у юридичній діяльності виявляється крізь призму спілкування людей, а для його ефективності вкрай необхідним є формування культури фахового мовлення в майбутніх учасників процесу цієї діяльності. Виходячи з того, що юридична професія передбачає саме роботу з людьми різного характеру, рівня культури, інтелекту, можна відзначити ту значну роль, яку відіграють моральні почуття у мотивації роботи працівників юридичних установ: по-перше, це оцінка вчинків і поведінки людей з позицій суспільно-вироблених норм та ідеалів; по-друге, моральні почуття виступають засобом регуляції відносин між людьми, соціальними групами тощо; по-третє, завдяки почуттям суспільно значущі норми, принципи, ідеали інтуїтивно перетворюються на внутрішню переконливість людини; по-четверте, моральні почуття є не тільки засобом регуляції, але й засобом самоствердження людини, виявом багатства її внутрішнього світу. Ось чому формування моральних почуттів у кожної людини, а тим більше в юристів, співробітників правоохоронних органів, є одним з важливих завдань морального виховання.

У філософсько-юридичній науці існує проблема щодо визначення поняття “професійна культура юриста”. Адже професійну культуру часто змішують з культурою професійних дій, юридичною деонтологією чи правничою (професійною) етикою. Розв'язання цієї проблеми можна вбачати в розмежуванні поняття “професійна культура юриста” як науки і як професійної властивості юриста.

Методологічними основами формування професійної культури юриста як його властивості виступають: філософія права, культурологія права, юридична деонтологія та правнича етика.

Необхідно також зазначити, що професійна культура як властивість юриста визначається його певним правовим статусом. Для професійної культури правовий статус є основою, він впливає на професійну дисципліну, поведінку юриста, правове почуття, службові відносини, організацію праці, культуру мовлення тощо.

Професійна культура юриста знаходить вияв у його професійній вимірній діяльності, яка характеризується насамперед: професійною орієнтацією, професіоналізмом, ефективністю діяльності тощо.

Оскільки професійна культура юриста об'єднує всі види культури особи правника, то всі принципи й функції цих видів визначають професійну культуру. Але при цьому існують певні особливості, оскільки стрижнем є саме правова культура. Так, власні принципи професійної культури юриста мають загальний та спеціальний характер. До загальних принципів фахівці відносять: захист прав юриста; рівність усіх юристів перед законом, підпорядкування всіх відомчих актів законів; єдність прав та обов'язків юриста; презумпція невинуватості юриста. До спеціальних принципів професійної культури юриста належать: дозволяється те, що дозволяє закон; уміння користуватися владними повноваженнями; самосвідомість юриста; оптимальність і ефективність юридичної діяльності; диференційований підхід у правоохоронній роботі.

Для професійної культури юриста характерний також принцип гласності. Гласність у діяльності юристів визначає рівень їхньої професійної культури, застерігає від проявів професійної деформації. При цьому юристові важливо вміти зберігати державну і службову таємницю, а також конфіденційність службових відомостей.

Гуманізація юридичної роботи як принцип професійної культури полягає в переконанні громадян, які схильні до вчинення правопорушень, у невичерпних можливостях людини та її здатності свідомо підкорятися законам, у необхідності дотримуватися загальноприйнятих правил поведінки, сформованих на основі загальнолюдських цінностей.

Для професійної культури юриста надзвичайно важливий принцип режиму законності, успадкований від соціалістичного права. Законність у юридичній діяльності визначається рівнем професійної культури кожного юриста, що характеризується ступенем використання і застосування норм закону, інших правових актів. Існує залежність між професійною культурою і службовою дисципліною, які слугують засобом зміцнення законності в діяльності юристів. Зневага до професійної культури призводить до морального зубожіння, що, у свою чергу, сприяє зниженню рівня правового почуття.

Специфічна суть юридичної професійної культури, як зазначає С.С. Сливка, конкретизується в таких функціях (ознаках): формування почуття моральної та юридичної відповідальності; дотримання сформованого позитивного стереотипу поведінки; вироблення моральної обґрунтованості службових взаємин; готовність бездоганно виконувати службовий обов'язок; вироблення культури професійних дій; узгодження суспільних (надаючи їм перевагу) і особистих інтересів юриста; недопущення професійної деформації; застереження від виявів бюрократизму тощо. Функції моральної та юридичної відповідальності багатогранні [8, с. 64].

На жаль, і сьогодні в діяльності юридичних органів наявні значні елементи бюрократизму. Що стосується професійної культури (у сфері ве-

дення документації), то треба розрізняти допустимі й необмежені вияви бюрократизму. Так, культура професійних дій деколи вимагає певної формальності, елементів бюрократизму, що регламентується законом і тільки ним. Наприклад, обов'язковими є протоколи; пояснення осіб, причетних до вчинення злочинів, висновки експертів, довідки, ухвали тощо. Однак відомчі нормативні документи (різноманітні вказівки інстанцій, телеграми, службові перевірки тощо) іноді занадто деталізовані, насичені уточненнями, доповненнями, містять зайву регламентацію юридичної діяльності. До цього призводить низький рівень нормотворчої й управлінської культури. Це значною мірою ускладнює роботу юриста. Шлях до виправлення становища полягає в підвищенні рівня його професійної культури, зокрема культури фахового мовлення.

Професійна культура юриста як різновид культури особи вбирає в себе внутрішні й зовнішні професійні аспекти практично усіх видів культур. Професійна майстерність юриста визначає його вміння застосовувати у процесі реалізації правових норм результати існуючих видів культур (субкультур), здійснювати правове виховання громадян.

Характерною особливістю професійної культури є ієрархія, адже для кожної професії створюється власна ієрархія видів культур (субкультур), де на першому місці перебуває духовна, в тому числі й відносна духовна субкультура. Така необхідність зумовлюється конкретною спеціалізацією, зокрема юриста, професійною діяльністю, а також конкретними завданнями, що їх розв'язує юрист у конкретній життєвій ситуації, тому на високий рівень може бути поставлена навіть технічна, космічна, екологічна чи інші субкультури залежно від місця праці юриста та його функціональних обов'язків.

Висновки. Таким чином, особливостями деонтологічного підходу до професійної підготовки майбутніх юристів є формування професійної культури правника, яка покликана: визначати межі поширення моральних норм на службову діяльність; утверджувати загальнолюдські цінності, українські національні традиції та звичаї, теоретично обґрунтувати їхню необхідність, сутність і специфіку вияву на практиці, відображати норми службової поведінки працівників, піддавати її критично-ціннісному аналізу, сприяти доцільному вибору тих чи інших правил відносин і принципів професійної моралі.

Отже, професійна культура юриста є субкультурою стосовно професійної культури взагалі, хоча й об'єднує інші види культури (субкультури) правника. Загальне визнання та використання системи деонтологічних вимог у юридичній діяльності сприятиме зміцненню законності, правопорядку в країні, визнанню дійсного авторитету юридичної професії, авторитету права в цілому.

Список використаної літератури

1. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М : Статут, 1999. – 712 с.
2. Васильева М.П. Основы педагогической деонтологии : навч. посіб. / М.П. Васильева. – Х. : Нове слово, 2003. – 200 с.

3. Горшенев В.М. Юридическая деонтология : учеб. пособ. / В.М. Горшенев, И.В. Бенедик. – К. : УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. – 221 с.
4. Клименко Н.Й. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя / Н.Й. Клименко. – К., 1990. – 130 с.
5. Коваль Н.В. Введение в юридическую специальность (деонтологический аспект) : курс лекций / Н.В. Коваль. – Донецк : Центр подготовки абитуриентов, 1998. – 192 с.
6. Науковий стиль української літературної мови: програма спеціального курсу для ад'юнктів та здобувачів закладів вищої юридичної освіти МВС України / [за заг. ред. Г.С. Онуфрієнко]. – Запоріжжя : Запорізький юридичний інститут МВС України, 2001. – 45 с.
7. Скакун О.Ф. Юридическая деонтология : учебник / О.Ф. Скакун. – Харьков, 2002. – 504 с.
8. Сливка С.С. Юридична деонтологія : підручник / С.С. Сливка. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Атіка, 2003. – 320 с.

Руколянская Н.В. Особенности деонтологического подхода к профессиональной подготовке будущих юристов

В статье отражены взгляды ученых на сущность понятия “юридическая деонтология”, раскрыты особенности деонтологического подхода к профессиональной подготовке будущих юристов.

Ключевые слова: деонтология, юридическая деонтология, профессиональная культура.

Rukolyanska N. Peculiarities of deontological approach to vocational training of future lawyers

The article deals with the scientists' consideration of the concept “legal deontology”. Peculiarities of deontological approach to vocational training of future lawyers are revealed.

Key words: deontology, legal deontology, professional culture.